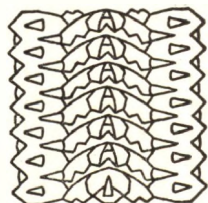

FIGURÁLIS S MÁS SZEDÉSEK.

Mint egyéb iparágakban s művészetekben, úgy a nyomdászatban is akadtak mindenkoron olyan emberek, akik ha már kenyeret adó életpályájukká

választották a nyomdászatot: igyekeztek azt egyszersmind a legfőbb életcéljukká is tenni; e végből nem elégedtek meg azzal, hogy a lehető legalaposabban elsajátítsák mesterségüknek, foglalkozásuknak minden csínját-binját, minden aprólékos mesterfogását, hanem szakszeretettüktől s ambíciójuktól sarkalva, lázas iparkodással dolgoztak azon, hogy valami maradandó értékű dolgot teremtsenek, olyat, amely egyrészt kiemelné őket a névtelenség ködéből, másrészt pedig határkövet jelentene a könyvnyomtatás történetében is. A szakbeli találmányok legnagyobb része ilyen törekvéseknek köszönheti létrejövetelét, s a könyvnyomtatás művészi színvonalra emelésének a gondolata is hasonló lelki motívumoknak a kapcsán érlelődött meg.

Voltak szaktársaink között, akik nagy jelentőségű találmányokon törték a fejüket s ilyesmire áldoztak pénzt, időt meg gondolkodást; sajna, jobbára hiába, mert hiszen éppen a legfontosabb technikai újításokat oly embereknek köszönhetjük, akik nem a magunk módja szerint tanulták a nyomdászatot. Hogy egyebet ne említsünk: ott van a gyorsajtó meg a szedőgép, amelyeket bizony nem a magunk köréből való emberek találtak ki. Valami érdekes tragikumja az életnek, hogy amikor fontosabb találmányról van szó: aránylag csak nagyon ritkán sikerül az az illető szakmabeli embereknek; többnyire idegen foglalkozásbeli egyének agyában fogamzik meg az eszme, talán éppen azért, mert mentesek a mindennapos egyhangú foglalkozás okozta elfogultságtól.

De voltak és vannak a könyvnyomtatók körében olyanok is, akik sokkalta egyszerűbb utat választottak ambíciójuk kielégítésére: vagy valami aprólékosabb technikai újítással igyekezve a köznek szolgálatára lenni, vagy pedig a mesterségük szabta korlátok közt bár, de olyat akarva teremteni, amely szerintük méltán fölkeltheti bármelyik szakembernek is az őszinte és meleg érdeklődését.

Jobbára az utóbbi kategóriába tartozó szárnypróbálgatásokról lesz itt szó. Olyan szedésbeli próbálkozásokról, amelyek a mi modernül látó szemünk előtt talán eredményteleneknek látszanak, de amelyeket mégis meg kell becsülnünk, mert hiszen javarészen a szakszeretetből és a szaktársias ambícióból fakadtak.

Kezdjük az úgynevezett figurális szedéssel.

Még csak nem is rég mult az az idő, hogy a szedőember, ha a szakemberi elismerés Csímborasszójára akart kapaszkodni: figurális rajzoknak léniákból való fáradságos összekombinálásával érthette azt el. Ha sikerült neki rengeteg munka árán valami emberi alakot úgy ahogy összeszednie: egyszeriben nagy lett a szakemberi híre-neve s ezt aztán nem ingatta meg továbbra semmi sem.

A praktikus élet nagyot változtatott azóta a mesteri szedőmunkákra vonatkozó fölfogáson, de nyomdászathistóriai szempontból egyrészt s az illető „művészek“ kétségbevonhatatlan technikai ügyességére való tekintettel másrészt: mégis csak elmondunk egyetmást az e fajta munkákról meg a csinálóikról is.

A rajzoknak vonalakkal való megszedésében mindenkoron a franciák voltak a legelsők. Egy Auguste Monpied nevű francia betűszedő például 1849-ben két ilyen tipográfiai mesterművet állított ki: az egyik volt az „Amor és Psyche“ Canova remek szobra után, a másik pedig „Pandorának elragadtatása“ Flaxman után. Őt követte a hatvanas években a Derriey-féle öntöde híres akcidens-szedője Victor Moulinet, ki Gutenbergnek, Fustnak és Schöffernernek a művészi csoportképét szedte ki léniából s ezenkívül a nagy francia költőnek, Bérangernek az arcképét is.

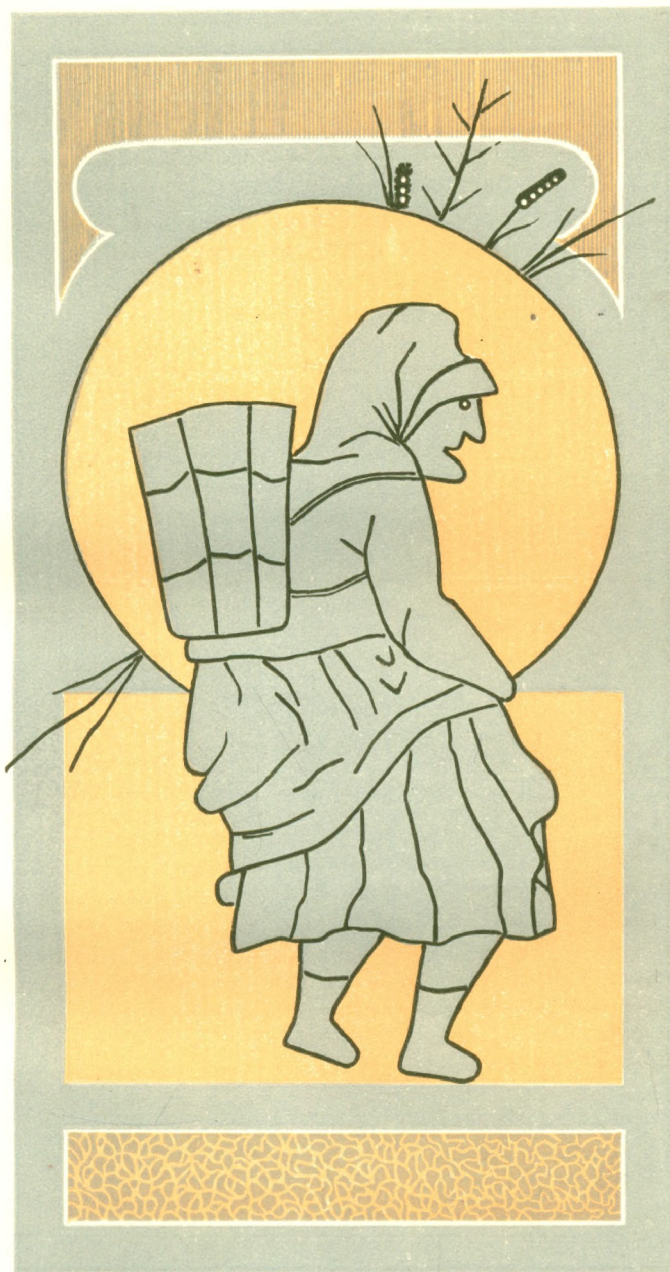
Ez a Moulinet a maga idejében csodálatba ejtette egész Európa nyomdászágát. A francia lapok hasábos cikkekből magasztalták az ügyességét s még komoly lexikális művekbe is belekerült az életeleírása. Nem csoda tehát, ha ő utána mind nagyobb számban bukkantak föl olyan ambiciózus szedő-emberek, akik esetleg éjtszakát is nappallá téve törekedtek hasonló remekművek megalkotására. Köztük a legkorábban egy Lanier nevű párisi betűszedő vergődött a Moulinet-éhez hasonló hírességre.

Moulinet-nek és Lanier-nek hatalmas versenytársa támadt későbbben Sixte Albertben, aki 1878 körül a Laokoon-csoportozat képét szedte ki csupa merő léniából. Ez a szedőmunkája is nagy feltűnést keltett, de kétségtelenül még elég pongyola munka volt. Különösen a részletekben nyilvánvaló szedőjének a határozatlansága. Annál érdemesebb — a szó teljes értelmében — munkával lépett elő 1893-ban, amikor a művészetek géniuszának a Tuileriák palotáján levő remek domborművi csoportozatát megrajzolta s ennek nyomán az elképzelhető legnagyobb pontossággal ki is szedte.

Sixte Albert e szedőmunkájának negyedrésznyre kicsinyített képét az egyik mellékletünkön mutatjuk be. A munka annál érdekesebb, mert csupán egy- meg kétpontos cínkvonalakból s ezenkívül meglehetősen sokféle kizáró darabból áll, s szedője nem viaszba, plasztolinba vagy egyéb képlékeny anyagba nyomkodta a léniákat, hanem szedte a szó legteljesebb értelmében.

A „figurális szedések“ divatja ekkor már egész Európára kiterjedt. A praktikus németek meg angolok törődtek még legkevesebbet ezzel a háládatlan tipográfiai játékkal, nagyban kivették azonban részüket e tekintetben a svédek meg a dánok, akik közt többen is ráadták fejüket a hírnév-szerzés eme módjára. A svéd nyomdászok kitűnő évkönyvnek majd mindegyik kötetében találunk ilyes léniá-görbítményeket. Van köztük annyira komplikált és oly nehéz munka, hogy alig tudjuk elképzelni: mikép győzte türelemmel a csinálójuk.

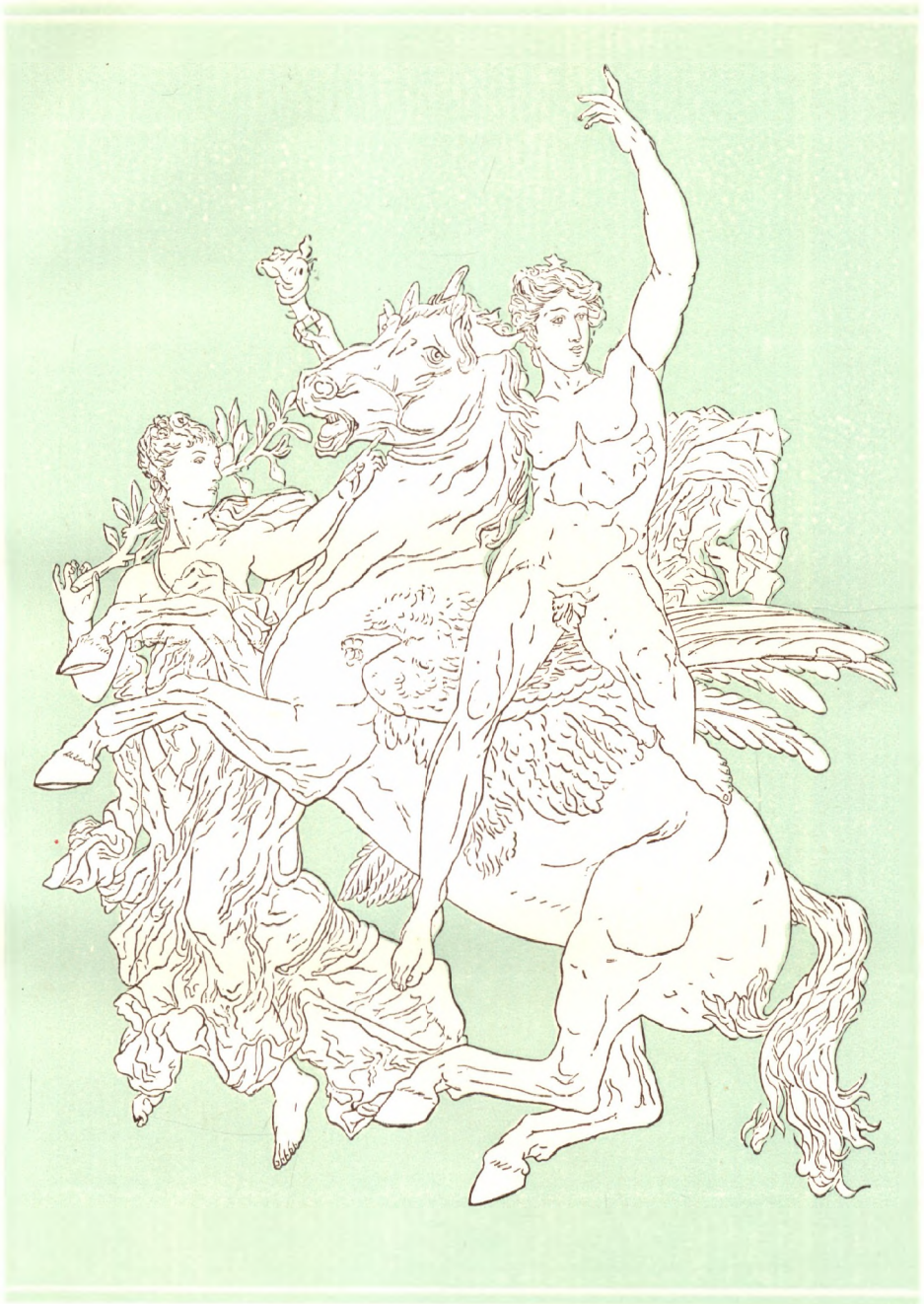

Szedte Spitz Adolf;
az alapnyomatokat
véste Keszler Vilmos.

EREDETI
LÉNIA-SZEDÉS.

Nyomtatta
a Világosság könyv-
nyomda Budapesten.

Melléklet Tanay József "Figurális a más szedések" című cikkéhez.

Szedte Sixte Albert Párisban;
az alapot vétele Keszler Vilmos.

LÉNIA-SZEDÉS.
(Negyedrésnyire kicsinyítve.)

Nyomtatta a Világosság
könyvnyomda Budapesten.

Melléklet Tanay József "Figurális s más szedések" című cikkéhez.

Szedte Mahlau A.
 Berlinben.

TÉRKÉP-SZEDÉS.

Nyomtatta a Világosság
 könyvnyomda Budapesten.

Melléklet Tanay József "Figurális s más szedések" című cikkhez.

Szedte Mahr József; az
alapot véste Keszler Vilmos.

LÉNIA - SZEDÉS.
(Egy harmadrésszel kicsinyítve.)

Melldiklet Tany József "Figurális s más szedések" című cikkéhez.

Nyomtatta a Világosság
könyvnyomda Budapestten

Szedte Fasol Károly
Bécsben.

Pontokból összerakott szedés
(stigmatipia).

Nyomtatta a Világosság
könyvnyomda Budapesten

Hogy a figurális szedésnek mihamar nálunk is akadt művelője: természetes dolog. A legelső ilyes munkát tudtunkkal a Rigler-nyomda mostani akcídens-szedője, Spitz Adolf készítette a nyolcvanas évek vége felé. Az Iparegyesület ki is tüntette őt értük. Egyszerű vonalakból összerakott címlapfélék ezek, de az egyes alkotó elemek fölülmulhatatlan pontossággal vannak egymáshoz illesztve. Egyiköket, a „Rézi néni“-t eredetiben mutatjuk be az e cikkhez csatolt első mellékleten, csak a szövegszedést hagytuk el róla.

Spitz Adolf próbálkozását a Mahr Ferencé követte 1892 körül, aki már nem elégedett meg egyetlen egy alaknak vonalakból való megszedésével, hanem egész sétáló társaságot komponált össze. Az eszmét egy svédországi lénia-szedésnek a látása költötte föl benne, s elég sikeresen oldotta meg a kitűzött föladatát. Csakhogy ő már hasonlíthatatlanul egyszerűbb és könnyebb módját választotta a lénia-szedésnek, mintsem azt az őt megelőzött lénia-görbítő művészek tették. Valami tepsifélébe körülbelül egy centiméter vastagságnyi olvasztott viaszkot öntött, megszáradása után ennek föületét szépen lesimitotta, s aztán rámasolta a rajzot. A viaszkot meleg helyen némileg megpuhítva, mi sem volt annál könnyebb, mint hogy az előre megvágott léniaakat a másolat vonalainak a helyére bedugdossa. A vonalak hajlítása meg görbitgetése természetesen elég munkát adhatott neki.

Mahr Ferenc e szedése a Grafikai Szemle mellékleteként jelent meg annak idején. Mostani cikkünk mellékleteként is közöljük a művét, persze körülbelül egy harmadrésznyivel kisebbítve. Az eredeti szedés a Grafikai Szemle szerkesztőségében máig is megvan.

A most közölt sorainkkal s még inkább a három idézett melléklettel — azt hisszük — eléggé tiszta képét adtuk már a figurális szedésnek. Az ilyes munka volt vagy két-három évtizeddel ezelőtt a szedői ügyesség és gondosság netovábbjának a bizonyítéka.

Különben maga az egész akcídens-szedés is meglehetősen távol járt akkoriban a logikus egyszerűségtől és keresetlenségtől. A németek kiadták a jelszót, hogy a nyomdász-embernek — ha igazán szép akcídens munkákat akar komponálni — az építészeti stílusokat és alapformákat kell tanulmányoznia. Már maga az akkori díszítő anyag is erre utalta az embert. S ha aztán az akcídens-szedőt mindez nem elégítette ki, s eredetibb kompozíciók alkotására vágyott: bizony egyszerűben rátévedt a lénia-görbítésnek meg a figurális és perspektivikus hatású szedésnek a mezejére.

A nyolcvanas évek közepe táján tűnt föl nálunk Westwalevits Antal, a Pallas-nyomda akcídens-szedője. Az akkori szedési irányzatnak megfelelően gyönyörű munkákat készített. Bár az ő szedés-stílusa természetesebb volt, mint a figurális alakok, tájképek stb. megszedésében excelláló elődeié meg kortársaié: az akkori fölfogás őt is nem egyszer olyan térre ragadta, amely nem igazi terrénuma a tipográfiának. Rendkívül nagy gonddal és ügyességgel készített munkái között például fokbeosztásos földgömböket, nyitott boltajtós házakat is találunk. Hogy megcsodáltuk ezeket akkoriban!

Az akcídens-szedés céljának félreismerése — mint említettük — meglehetősen általános volt még a nyolcvanas években. A legkikiáltottabb német akcídens-szedők: Watzulik Albin Mária és Kulbe Károly szintén akárhányszor csináltak perspektivikus hatású szedéstervezeteket. Sőt

még jóval később is — a kilencvenes évek második felében — Kulbe Károlynak szélében ismert magyar tanítványa, Mitterszky József, valószínűleg csodálatba ejtett bennünket a lénia-görbítéseivel. Olyan ólomvonalakat öntetett, amelyek nem voltak antímonnal ötvözve, s a legváltozatosabb figurákat szedte össze belőlük. Az akkori idők nagyvirágos ornamentumokkal díszített mestermunkái közül akárhányat is pusztán ólomvonalakból szedett meg, provizóriusan zárva ki a vonalak közeit, s aztán gipszet öntve közbe.

A tisztultabb tipográfiai fölfogás, no meg a gyors munkálkodás kényszerűsége véget vetett az ilyes babramunka kultuszának. Akcidenszedőink ma egyértelműleg az oblongumos szedés meg dísz egyedül üdvözítő voltára esküsznek, s még az egyes sorok hajlítottnak avagy karikába szedését sem tartják megengedhetőnek a nyomtatványaikon. A lénia-görbítések korszaka úgy látszik végleg letűnt.

Voltak a régi időkben egyéb érdekes szedés-problémák is. Köztük első helyen talán a térképek szedését kell megemlítenünk, amely szédési mód végesvégig a kísérletezés stádiumában maradt, s máig arra szorult össze, hogy a községek stb. neveit leszedetve, erről csírizes papírosra levonatot készítenek, s kellő szétvagdalás és elhelyezés után a litográfiai köre átnyomatják.

A térképek tisztán szedés útján való előállításával a tizennyolcadik század két hírneves nyomdása és betűöntője, a baseli Haas Vilmos meg a lipcsei Breitkopf próbálkoztak meg, de egymástól függetlenül. Haas 1775-ben lépett e találmányával a nyilvánosság elé, Breitkopf pedig 1777-ben szólt erről egy a geográfiai térképek nyomtatását tárgyaló füzetkéjében. Kísérleteik azonban ekkor már hosszas évekre terjedtek vissza. Mind a kettő a maga hazájának térképét próbálta megszedni, de nem valami kiváló sikerrel.

Hogy a párisi hatalmas Didot nyomdász-család is megpróbálkozott annak idején a térképek szedésével, szinte magától értetődik. 1820 és 1830 között nem kevesebb, mint ötvenezer frankot fordítottak ez irányú kísérletezéseikre, de fáradozásuknak meg áldozatkészségüknek nem volt komolyabb látszatja.

A bécsi Raffelsberger 1839-ben négy lapon megszedte a magyar-osztrák monarchia póstai térképét, s ezért az akkori bécsi iparkiallításon arany érmet is kapott. E térképet azonban nem volt alkalmunk látni, s így bővebben nem is szólhatunk róla.

Igen érdekes volt a berlini királyi titkos nyomda egyik szedőjének, Mahlaunak a térképszédési módja. Telegráf-térképét egyik mellékletünkön be is mutatjuk. Ennek a szedésekor a következőképpen járt el: Mindenekelőtt annyi nonpareille quadrátumot öntetett, amennyiből a térkép egész fölületének megfelelő darab szedést szedhetett össze. Eme quadrátumoknak a tetejükön volt a szignaturájuk, s Mahlau úgy szedte őket össze, hogy a szomszédos szignaturák kockás hálózat képét mutatták. Ugyane nagyságú hálózattal ellátott papírosra rajzolva a térképet, e közé meg a nonpareille quadrátumok közé festékes papírost fektetett a friss festékezésű oldalával lefelé, s a térkép rajzát erre pontosan ráillesztve: az utóbbinak minden vonalát nagy gondnal utánahúzta s egyszersmind a városok helyét mutató pontokon is megnyomta a papírost. A festékes papíros közvetítésével persze mindez szépen átmásolódtott a quadrátumszedésre. Ekkor a pontok helyére a korrigálás rendes

módja szerint berakta a különféle karikákat, s melléjük szedte a város nevét is. A vonalak beillesztése már nehezebb dolog volt, de végre is — mint ábránk mutatja — sikerült. A léniák aljából az itt látható módon három-négy cicerós darabokat vágott ki, úgy hogy lábuk maradt. E lábaiknál fogva a léniákat a megfelelő helyeken a quadrátumok közé dugta, s aztán a szükséges görbületeket csipőfogóval állította elő rajtok. Mindenesetre oly rengeteg hosszadalmas munkája volt, hogy az alig fizetődhetett ki.

Ez volt a térképszedési próbálkozások legtöbb eredményt adott epizódja. Tudunkkal azóta sem adta a fejét ilyesmire senki sem. Hegy-és vízrajzi, meg általános térképek szedésére persze gondolni sem mertek.

Es most térjünk át a vonalas szedésről a pontokból állóra, amelynek szintén megvoltak a maga mesterei.

Az ebben az irányban való legelső kísérletek Breitkopf nevéhez fűződnek, aki a tizennyolcadik század második felében óriási munkásságot fejtett ki Lipcsében, s a térképszedés mellett plasztikus hatását arcképeknek megszedésére is vállalkozott. Hagyatékában maradt egy-néhány olyan Minerva-kép, amely kétségtelenül apró vonalokból meg pontokból összeállított szedésről nyomódott. Érdekességükön kívül különösebb értékük nincsen, de mindenesetre tanúságot tesznek csinálójuk rengeteg türelméről. A stigmatípiá nevű pontszedési eljárásnak tulajdonképpen föltalálója más volt: a bécsi Fasol Károly, aki 1868-tól kezdve a nyolcvanas évek közepéig „Album der Buchdruckerkunst“ címen adta ki a maga mindenkitől megcsodált munkáit.

Egyik, Gutenberg-mellképet ábrázoló mellékletünkön bemutatunk Fasol stigmatípiái közül egyet, persze mintegy hatszoros kicsinyítésben. A mester albumának első füzetéből való ez, s negyedpetitnyi betűestre öntött ötféle vastagságú pontokból szedte össze Fasol. A füzetben hasonló módon összeszedett nagybetűs sorokat, keretkompozíciókat meg virágokat találunk ezenkívül. A türelmes betűszedőt az 1867-iki párisi tárlaton bronzéremmel, az 1873-iki bécsi világkiállításon pedig díszoklevéllel jutalmazták e munkájáért. Ő maga, ha egy-egy füzetjével elkészült, sorra bejárta Magyarországot, Ausztriát meg Németországot nyomdáit, s viszonylag olcsó pénzért árúsította a remekeit. Idősebb nyomdászaink még emlékezhetnek a hajlott korú, szikár mesterre, hisz csak vagy tizenkét esztendeje, hogy meghalt.

Fasol Károly albumának második füzetében a léniát választotta kísérleti anyagául. Egytől hat pontig terjedő vastagságra különböző hosszúságú vonalakat öntetett, s ezeket a pontokhoz hasonló módon használta föl. Egyebek közt hű képét szedte meg velök a mainzi Gutenberg-háznak is. Később aztán praktikusabb dolgokkal is kezdett foglalkozni: a harmadik füzetben „Mozaik“ néven hetvenhétféle 3—6 pontos, igen egyszerű figurából díszes kereteket, a negyedikben pedig nyomtatványmintákat bocsátott közre.

A különféle hímzsminták szedése is sokat foglalkoztatta már a találékonyabb betűszedőket. Amilyen egyszerű dolog ez egyetlen egy

szinben, annyira ki van téve kellemetlen eshetőségeknek az ember a több formáról és több színben való nyomtatásukkor.

Az egy színben való nyomtatásra szánt szedésnél a színeknek megfelelően többféleképp mintázott négyzetdarabokkal dolgozik a betűszedő. A fekete négyzet ■ például fekete színt, a függőlegesen rovátkolt |||| zöldet, a balfelé dülő rovatolású // sárgát, az üres kocka □ vöröset jelent. A négyzetek nagyságát gyöngyre avagy nonpareillere szokás venni. Az ilyen egyetlen egy színben tervezett szedésnél nincsen egyszerűbb dolog a világon.

A többszínű nyomtatásra szánt himzés-minta szedése is főképpen rajtunk kívül eső okok miatt olyan nehéz. Különböző tónusú négyzeteket önteni, s ezeket több formában egymást kiegészítően összeszedni elvégre nem volna boszorkányság, de rendszerint annál nagyobb bajt okoz a regiszter. Ezért a színes himzés-mintákat máig is majdnem kivétel nélkül litográfiai úton állítják elő. A tipográfiai előállítás, apróbb szedés-elemeket föltételezve, majd hogy nem lehetetlen dolog.

Minálunk a Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság személyzetének egyik tagja, Mahr Ferenc foglalkozott legtöbbit e dologgal. Gyémánt betűnagyságú kizáró darabokat meg kockákat öntetett, s ezekből állította össze a szükséghez képest két-három formában a szedését. Egy jól sikerült himző-mintáját a milleniumi kiállításon is volt alkalmunk látni. Az eljárás praktikusságának volt azonban egy nagy akadály: a gyémánt nagyságú figurák meg kizáró darabok már eredetileg sem lehettek olyan minuciózus pontosságúak, hogy a tökéletesen pontos regisztert biztosíthatták volna. Amennyiben több színes formának a szedéséről is volt szó: természetes, hogy ezekben itt-ott regiszterbeli különbségek mutatkoztak. E különbségek még jelentékenyebbekké lettek akkor, amikor osztott szekrényből történt a szedés; festékrészecskék meg porszemek tapadtak az egyes típusokhoz, s ez teljesen hiábavalóvá tette továbbra a munkát.

Ennyit a régi módi szedésbeli művészkedésről. A modern könyvnyomtató ma megmosolyogja mindezt, s nem fér a fejébe, miként lehetett oly tömérdek időt és fáradságot a már előre is impraktikusnak látszó cél érdekében áldozni. Amilyen csodálattal, sőt áhitattal szemlélte az ilyesmit a húsz-harminc év előtti könyvnyomtató, annyira kicsinyes és hiábavaló babramunkának tartja ezt a huszadik század tisztultabb fölfogású és gyakorlatiasabb érzékű tipografusa.

Pedig nincsen ám fenéig igazsága. Mert ha mindíg csak a praktikusát, a gyorsan elvégezhetőt meg jól kifizetődöt nézné az ember, sok művészi értékű sokszorosító eljárásnak meg nyomtatási módozatnak ma már híre-hamva se volna. Hogy csak egy-két példát említsünk: a rézmetszésnek, rézkarcnak, de sőt még az illusztrálás céljaira szolgáló fametszetnek is ilyenformán végkép el kellett volna tűnniök a feledés homályában, mert hiszen a fotomechanikai eljárásoknak praktikusság

dolgában a nyomukba sem léphetnek. S aztán ne feledjük, hogy a cikkemben fölsorolt szedési különösségeknek inkább csak kísérletezés-jellegük volt; kísérletezés nélkül pedig a találmányok ezrei nem születhettek volna meg e világra.

Tanay József.